

Ali Albayrak. *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*. İstanbul: İFAV, 2020. 220 sayfa.

Mehmet Sait Kurtuluş

Marmara Üniversitesi,
mehmet.sait@marmara.edu.tr
orcid: 0000-0002-9626-2851

Fuad Sezgin'in (ö. 2018) yarım asrı aşkın bir süredir hakkında ayrıntılı ve eleştirel bir çalışma yapılmayan *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*¹ isimli kitabı, Ali Albayrak tarafından *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*² adlı eserde etraflıca incelenmiştir. Sezgin'in "*Sahîh-i Buhârî*"deki hadislerin daha önceki kitaplarda mevcut olduğu" temel tezini kabul eden yazarın "Buhârî'nin Kaynakları'nın tenkidi" diye nitelenebilecek bir çalışma hazırlanmasının nedeni, eserde Sezgin'in hadisçi olmayışından kaynaklanan bilgi yanlışları ile aceleci ve genelleyici tarzından kaynaklanan hatalı yorum ve tenkitlerinin bulunmasıdır. Sezgin'in eserindeki pek çok hatanın akademik çalışmalarda aynen tekrarlanması ve bunların düzeltilmesi ihtiyacı da bu çalışmanın hazırlanmasındaki etkenlerdendir. Ayrıca Albayrak'ın çalışması bir kitap değerlendirmesinin ötesinde *es-Sahîh*'i farklı yönlerden incelemektedir. Örneğin hadislerin yazımı ve tedvini (s. 25-49), bâb tasnifinin gelişimi (s. 55-60), muallak rivayetlerin taksimi (s. 79-97) ve *es-Sahîh*'in şartları (s. 171-4) konuları eserde ele alınmaktadır. Sadece bu bölümlerden hareketle bile kitap farklı bir başlıkla yayımlanabilirdi.

Beş bölümden oluşan eserin Birinci Bölümü'nde Buhârî'nin (ö. 256/870) kaynakları, İkinci Bölümü'nde Buhârî'nin bâbları tasnifi, Üçüncü Bölümü'nde ise muallak rivayetler konusu incelenmiştir. Dördüncü Bölüm dilcilerden yapılan alıntılar, nüsha farklılıkları, Buhârî'nin "Kitâbü't-Tefsîr"de takip ettiği yöntem, *es-Sahîh* içindeki şartları ve çeşitli sebeplerden kaynaklı Sezgin'in başka tenkit ve yorumlarına, Beşinci Bölüm ise herhangi bir alt başlık bulundurmaksızın bilgi ve baskı kaynaklı bazı hatalara ayrılmıştır.

1 Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara: Otto, 2018.

2 Albayrak'ın bu kitaba temel teşkil eden makalesi için bkz. "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", *Usûl İslam Araştırmaları*, Temmuz-Aralık 2016, sy. 26, 51-100.

Buhârî öncesinde de hadislerin yazıldığı ve Buhârî'nin kaynaklarının bunlar olduğu tezinin anlatıldığı Birinci Bölüm'de Albayrak, Sezgin'in bazı ifadelerinin yanlış anlaşılmasını önlemek için alıntılar yaparak konuyu netleştirmeye çalışır. Daha sonra –Sezgin'in iddialarından kısmen bağımsız olarak– Hz. Peygamber'in hadis yazımını yasaklayıp yasaklamadığı (s. 25-9), hadis yazım süreciyle ilgili kullanılan kavramların anlamı, tedvini erken dönemde başlatanların kullandıkları rivayetlerin sıhhati (s. 29-33), tedvin emri (s. 33-40) ve ilk müdevvinler (s. 41-5) gibi konularda bilgiler verir. Yazar, Sezgin'in hadis yazımına dair görüşlerini *Buhârî'nin Kaynakları*'nin girişinde tercümesi bulunan GAS'ın "Hadis" bölümü çerçevesinde incelemiştir de Sezgin'in iki eserdeki hadis tarihi anlatısı arasında bazı farklar vardır.³ Albayrak ise bu farklılığa dikkat etmeyerek, Sezgin'in GAS'taki hadis anlatısından hareketle sahâbe ve erken tâbiûn döneminde hadislerin "tamamen yazılmış olduğu" kanaatinde olduğunu belirtse de (s. 30) *Buhârî'nin Kaynakları*'ndaki anlatısına göre Sezgin bu görüşte değildir. Dolayısıyla sadece *Buhârî'nin Kaynakları*'ndaki hadis yazımının başlangıcıyla ilgili bilgiler Albayrak'ın kaydettikleriyle örtüşür.⁴

"Hadis yazımını yasaklayan rivayetler" ile "hadis yazımına izin veren rivayetler" arasında bir çelişkinin olduğu düşünülmüş ve bu ihtilafı gidermek için farklı çözüm yolları tercih edilmiştir. Türkiye hadis akademisindeki genel tercihe göre hadis yazımı başlangıçta Kur'an'la karışma veya onu ihmal etme endişesiyle yasaklanmış, bu endişe ortadan kalkınca da yazıma izin verilmiştir.⁵ Albayrak'a göre ise Hz. Peygamber'in "hadislerin yasaklaması şeklinde" bir emri olmadığından çelişkiden bahsedilemez (s. 25). Ona göre hadis yazımını yasaklayan rivayetlerin hiçbiri sahih olmayıp, senedi sağlam görünen tek hadis Müslim'in (ö. 261/875) "Hemmâm b. Yahya → Zeyd b. Eslem → Atâ b. Yesâr → Ebû Saîd el-Hudrî" isnâdıyla naklettiği rivayettir, ancak o da illetlidir (s. 26-8). Buhârî ve daha başka âlimler hadisi mevkûf olması gerektiği hâlde merfû' olarak nakledildiği için illetli saymışlarsa da Albayrak'a bu hususlara ilave bir illet olarak rivayetin sadece Hemmâm ta-

3 Konuya dair bir tetkik için bkz. Muhammed İkbâl Aslan, "GAS'ın Hadis Bölümü ile *Buhârî'nin Kaynakları*'nın Karşılaştırmalı Bir Analizi", *Darulfunun İlahiyat*, 2019, sy. 30, 181-91.

4 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 61-2; Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*, 30.

5 Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara: AÜİFY, 1977, s. 31; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV, 2014, 34-5; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV, 2014, s. 26; Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Kayhan, 2017, s. 81. Ahmet Yücel'e göre hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlerin uydurma olduğu iddiaları art niyet ve taassuptan kaynaklanır ve ilmi olmaktan uzaktır ("Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirmesi", *MÜİFD*, 1998-9, sy. 16-7, 100).

rafından nakledilmediğini ve anlam yönünden de Hz. Peygamber'in genel tavırlarına uymadığını da zikretmiştir (s. 27, 28).

Yazar tedvin emrinin resmî olmadığı ve bu hususta herhangi bir kanunlaştırma bulunmadığı kanaatindedir (s. 38, 43-4). Ancak emrin resmiyet kazanması için hangi şartların gerektiği yazar tarafından belirtilmemiştir. Hâlbuki bizzat onun kaydettiği *emerenâ* (bize emretti) veya *uktub* (yaz) şeklindeki talimatın yazılı olarak şehirlere gönderilmesi ve “İlmi yazmayı sevmeydik. İdareciler bizi buna zorlayınca/*ekrahenâ*...” (s. 34-5, 39) gibi ifadeler yöneticilerin yönlendirmesini açıkça göstermektedir.

İkinci Bölüm'de, Albayrak'a göre Sezgin'in, kitabındaki en büyük yanılıgısı olan Buhârî'nin bâbların tasnifinde kendinden önceki yazılı kaynaklara tabi olduğu iddiası (s. 54) bazı örnekler çerçevesinde incelenir. Öncelikle bâb tasnifinin gelişimi ve Buhârî'nin bâblarla ilgili yapmış olduğu yeniliklere dair bilgi veren yazar, daha sonra konuyla ilgili Sezgin'den alıntılarda bulunup onun yanlış yaptığını düşündüğü noktalara gerekçeleriyle itirazda bulunur. Ardından Buhârî'nin bâbların isimlerinin ve içerdiği hadislerin tespiti noktasında önceki eserlerden farklı olarak birçok ilavede bulunduğunu belirler. Yani Albayrak burada Sezgin'in Buhârî'nin bâbları tasnifinde kendinden önceki bâblara göre yazılmış çalışmalara tamamen uyduğu iddiasını benimsemeyip Buhârî'nin o çalışmalardan istifade etmekle birlikte onları geliştirip daha ileriye götürdüğünü belirtir (s. 73). Yazarın da belirttiği gibi “Buhârî'nin babları belirleme konusunda kendisinden önceki muhaddislere ne ölçüde uyduğunu tespit etmenin tek yolu, bab başlıklarının ve sonrasındaki açıklamaların daha önceki kitapların bab başlıkları ve muhtevasıyla karşılaştırılmasıdır” (s. 53) ki çalışmanın boyutlarını aşacağı kaygısıyla konu ayrıntılı olarak incelenememiştir (s. 73).

Muallak rivayetlerin etraflıca incelendiği Üçüncü Bölüm'de Albayrak, Sezgin'in *es-Sahih*'teki muallak rivayetlerin, rivayeti elde edilememiş kitaplardan doğrudan alıntıyı yansıttığı iddiasını ele alır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yazar, öncelikle *es-Sahih*'teki muallak rivayetleri terâcim, mütâbaat ve asıldaki muallaklar şeklinde üçe ayırıp örneklerle inceledikten sonra konuyla ilgili Sezgin'in iddialarını pasajlar hâlinde alıntılıyıp ele alır. Sezgin'in muallak rivayetlerle ilgili görüşünü bazı kısımlar hariç (s. 98-9) tamamen reddetmediği anlaşılan yazar, bazı muallak rivayetlerin, rivayeti elde edilmemiş eserlerden doğrudan nakledilmiş olabileceğine işaret eder (s. 102-3, 107).⁶ Sezgin'in “temel bir kaynak okuma

⁶ Nitekim Albayrak ilgili makalesinde bunun sadece az sayıdaki rivayet için geçerli olabileceğini söyleyip *es-Sahih*'teki bütün muallak rivayetleri aynı düzeyde değerlendirmenin yanlış olduğunu belirtmiştir (“Fuad Sezgin'in “Buhârî'nin Kaynakları” Kitabı Üzerine Değerlendirmeler”, s. 99).

hatası” (s. 98) sebebiyle, tasnif ve ayrıntıları dikkate almadan *es-Sahih*'teki muallak rivayetlerin rivayet hakkı elde edilememiş kitaplardan nakledilmesi ve “isnâdın Buhârî ile sallantıya düştüğü” iddiası, bu bölümde eleştirilmiştir. Sezgin'in konuya dair aktardığı bilgilerin genelde çok karışık ve birbirinin tekrarı olduğunu belirten Albayrak'ın (s. 79) çalışmasının tedvinle ilgili kısmı gibi bu bölümünü de takip etmek yer yer okuyucuyu zorlamaktadır. Ayrıca diğer muallak türlerinde alt başlıklar içindekiler kısmına yansıtılırken bu sistem asıl muallaklardaki kısım için uygulanmamıştır.

Yazar, çalışmasının Dördüncü Bölümü'nde Sezgin'in kendince tespit ettiği Buhârî'nin hataları ve ona yönelttiği çeşitli tenkitleri belli başlıklar altında değerlendirir. Bu tenkitlerin çoğunun Buhârî'nin Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824) *Mecâzû'l-Kur'ân*'ından yaptığı nakillere dair olduğunu belirten Albayrak (s. 113), konuyu belli başlıklar altında değerlendirir. Bu bölümde yazar, Sezgin tenkitlerinde genelde başarılıdır. Ancak bazı konuların işleniş tarzı diğerleriyle aynı düzeyde değildir. Örneğin bu bölümde daha çok Buhârî'nin Kitâbü't-Tefsîr'iyle ilgili özellikler ve eleştiriler incelendiğinden “Tefsir Bölümü” olan üçüncü başlık bu bölümün başına alınabilirdi. Ayrıca “Dilcilerden Yapılan Alıntıların Tenkidi” (s. 123-43) ile “Sezgin'in 'Tefsir' Bölümüyle İlgili Değerlendirmeler ve Tenkitleri” (s. 162-6) başlıklarının ayrı başlıklarda ele alınmasını gerektirecek bir sebep olmadığından tek bir başlık altında verilebilirdi. Yazara göre Sezgin'in buradaki bazı hatalarının sebebinin, temelsiz veya abartılı yorumda bulunması (s. 117, 165) ve konuyu anlamaması (s. 118, 121 dp. 19, 123, 133, 145, 162, 168) olduğu zikredilebilir.

Beşinci Bölüm'de herhangi bir alt başlık koymayan Albayrak, kabaca bilgi ve baskı kaynaklı 270 hatanın tespitini alt alta dizip doğrularını kaydetmiştir. Söz konusu tashihlerle hem hadis ilmiyle iştigal edenlere katkıda bulunmak hem de kitabın sonraki baskılarının daha az hatayla neşredilmesine yardımcı olmak hedeflenmiştir. Bu bölümde “tercüme”, “isim karışıklığı ve okunuşu”, “hoca ve rivayet sayıları” gibi alt başlıklandırmaların olması bilginin takibini kolaylaştırabilirdi.

Albayrak, Buhârî'den nakledilen “Kitabımda sadece sahih olan hadisleri naklettim, uzatmamak için sahihlerin birçoğunu da kitap dışında bıraktım” sözünün geleneğe ve modern dönemde yanlış anlaşıldığı kanaatinde. Zira bu ifadeyle Buhârî'nin konu bazında *es-Sahih*'inde hiç değinmediği hadislerin bile sahih kabul edildiği ima edilmiştir. Hâlbuki bu sözle kastedilen “konu bazında hiç değinmediği hadisler” değil, “benzer rivayetlerle konuyu uzatmaya gerek olmadığı” hususudur. Aksi takdirde Buhârî'nin kendi yaptığı bu faaliyetle çelişkiye düşeceğini, çünkü 2.500 kadar hadisi tekrarlarıyla 7.000 küsur rivayete çıkarmanın kitabın uzamaması

gerekçesiyle izah edilmesinin anlamlı olmayacağını ve bir ayrıntı için bile bâb belirlerken temel konularda bâb belirlememesinin bu şekilde izah edilemeyeceğini zikreder (s. 173). Tekrarlarla hadisleri 7.000 küsura çıkarmasının kitabın uzamaması gerekçesiyle izah edilemeyeceği ifadesi, bunların gereksiz yere tekrar edildiği gibi bir izlenim oluşturmaktaysa da yazar bu tekrarların gelişigüzel olmadığı, bir amaca matuf olduğu kanaatindedir (s. 67-8, 85). Konunun önemine binaen Albayrak, bu tezin daha ayrıntılı çalışmalarda incelenmesi gerektiğini not eder (s. 174).

Kitapta yer yer İbn Hacer ve diğer âlimlere de eleştiriler getirilmiş, yanlışlıkları yerlere dikkat çekilmiştir. Ebû Ubeyde (s. 127), Nesâî (s. 172), Taberî (s. 132), İbn Mende (s. 96), Hâzîmî (s. 168, 170-1), Zehebî (s. 26 dp. 23), Kirmânî (s. 61), İbn Hacer (s. 90 dp. 18, 104, 135 dp. 67, 143), Aynî (s. 146) ve Kevserî (s. 168, 170-1) bu duruma örnek olarak zikredilebilir.

Eserdeki imla ve yazım hataları (s. 48, 93, 104 dp. 36, 108, 117, 134 dp. 62, 155 dp. 115) ile yeniden gözden geçirilmesi ya da delillendirilmesi gereken yerler (s. 21 dp. 10, s. 26 dp. 21, 30, 38-9, 53, 70, 126) dikkat çekici bir oranda değildir. Ayrıca eserde az da olsa takdim-tehir edilmesi gereken bazı cümleler ve baskı hataları da vardır (s. 25, 57, 85, 89, 98, 105, 121, 185).

Sonuç olarak Albayrak, Sezgin'in temel tezini kabul etmekle birlikte içerik açısından pek çok görüş, değerlendirme ve çıkarımına ciddi eleştirilerde bulunur. Eserin bazı kısımlarının daha iyi anlaşılması için yer yer daha fazla bilgilendirmeye ihtiyaç olduğu söylenebilir. İlk bölümde olduğu gibi diğer bölümlerin sonunda da genel bir değerlendirme yapılması metnin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca yazarın –Sezgin'in çalışmasından bağımsız olarak– bazı genelleme ve iddialarının kabulü için daha fazla veri ve inceleme gerekmektedir. Bununla birlikte Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* isimli eserinden ve mezkûr hadis konularından istifade etmek isteyenlerin Albayrak'ın bu çalışmasından müstağni kalamayacakları açıktır. Son olarak Albayrak, insaf ve edep sınırları içerisinde ilmî tenkidin geleneğimizdeki yeri ve gerekliliğine dikkat çekerek bu minvalde meslekten hadîşçi olmayan Sezgin'in söz konusu eserini olduğu gibi tanıtmak gayesiyle kaleme aldığına değinip çalışmadaki övgü ve yergilerin de bundan kaynaklandığı belirtmektedir (s. 201).